

Wydział Pedagogiki i Psychologii
Zakład Psychopatologii Społecznej

Tomasz SĘKOWSKI

**Stymulacyjne i psychoprofilaktyczne funkcje środowiska zamieszkania osób
w podeszłym wieku**

Stimulating and Psychoprophylactic Functions of the Residence Environment of the People
Advanced in Age

WSTĘP

Potrzeba badań nad problemami psychologicznymi związanymi ze starością człowieka wynika z aktualnej sytuacji demograficznej występującej w świecie, a w tym także w Polsce. Starość demograficzna występuje najsilniej w Europie i w Ameryce Północnej, gdzie osoby powyżej 60 roku życia stanowią więcej niż 15% ludności. W Polsce, odsetek osób po 60 roku życia stanowi 13% ogółu ludności, co oznacza, że została przekroczona tzw. granica starości demograficznej, wynosząca 12%. Prognozy demograficzne wykazują, że w roku 2000 odsetek ludzi po 60 roku życia wyniesie w Polsce około 18% (W. Böcher, J. J. Heemskork, H. W. Marx 1973).

Przedmiotem mojego artykułu jest analiza zależności pomiędzy stymulacyjnymi i psychospołecznymi warunkami środowiska zamieszkania ludzi w podeszłym wieku, cechami ich osobowości i fizjologicznym podłożem temperamentu. Zgodnie z koncepcją A. Eliasza (Eliasz 1981) zakładam, że wymienione cztery elementy pozostają w zależnościach transakcyjnych. Oznacza to, że żaden z nich nie jest niezależny od pozostałych i że wszystkie elementy, wzajemnie oddziałują na siebie. Zmierzam do wyjaśnienia problemu, jakie są cechy osobowości ludzi w podeszłym wieku mieszkających w trzech środowiskach o różnym natężeniu stymulacji. Jest to środowisko domu rencisty, zamieszkiwania samotnego oraz zamieszkiwania wspólnie z rodziną. Badania moje zmierzają też do wyjaśnienia, czy regulacja stymulacji występująca u ludzi

w podeszłym wieku zapewnia adaptację do warunków środowiskowych, w których zamieszkują oni od co najmniej pięciu lat. Należy zaznaczyć, że człowiek starszy najczęściej ma ograniczoną możliwość samodzielnego wyboru środowiska zamieszkania i dlatego wymieniony problem ma duże znaczenie poznawcze i praktyczne.

Wspomniane trzy środowiska uszeregowano przy pomocy sędziów kompetentnych. W aspekcie natężenia stymulacji brano pod uwagę następujące kryteria: częstość i intensywność kontaktów społecznych, zakres i różnorodność obowiązków wymaganych od człowieka starszego, liczba spraw i problemów wymagających intensywnego zaangażowania osobistego, częstotliwość występowania sytuacji stresowych, ze względu na trudność zadań obciążających człowieka w podeszłym wieku.

Za najbardziej stymulujące uznano środowisko rodzinne, na drugim miejscu znalazły się warunki zamieszkiwania samotnego, a za dostarczające stymulację o najmniejszym natężeniu uznano środowisko domu rencisty. Sformułowano następujące hipotezy badawcze:

1. U badanych osób w podeszłym wieku mieszkających w środowisku rodzinnym poziom ekstrawersji jest wyższy niż u badanych zamieszkujących w domach rencistów i samotnie.

2. Największy poziom neurotyczności wykazują osoby w podeszłym wieku zamieszkałe w domu rencisty, a najniższy w środowisku rodzinnym.

3. Występują różnice w natężeniu niektórych wymiarów osobowości badanych. Analizą Temperamentów Guilforda-Zimmermanna u ludzi w podeszłym wieku zamieszkujących w trzech różnych środowiskach.

4. Regulacja stymulacji występująca u osób w podeszłym wieku umożliwia im adaptację do warunków środowiska zamieszkania.

METODY BADAŃ WŁASNYCH

Osobowość ludzi w podeszłym wieku badano przy pomocy Inwentarza Osobowości H. J. Eysencka (Eysenck 1953), Analizy Temperamentów Guilforda-Zimmermanna (J. P. Guilford, W. A. Zimmermann 1956) i wywiadu własnej konstrukcji.

Metoda MPI Eysencka jest ogólnie uznaną metodą badania osobowości. J. Strelau pisze, że istnieje duża zbieżność między temperamentem a extra-intrawersją, które mają podobne lub identyczne podłoże fizjologiczne, a mianowicie pewne właściwości procesów pobudzenia i hamowania korowego oraz dają się mierzyć tymi samymi wskaźnikami (Strelau 1969). Metoda ta umożliwiła mi zbadanie poziomu reaktywności u badanych osób, czyli ich zapotrzebowania na stymulację. Będzie to bardzo istotne przy rozpatrywaniu zależności: mechanizm fizjologiczny — reaktywność — środowisko — cechy osobowości badanych. Na

podstawie wyników skali Eysencka wnioskowano także o poziomie neurotyczności badanych osób. Metodę Guilforda-Zimmermana zastosowano dlatego, że koncepcja temperamentu Guilforda, zdecydowanie odbiega od tych koncepcji, które z problematyki temperamentu wykluczają czynniki ukształtowane przede wszystkim w doświadczeniu, traktując je jako wtórne w stosunku do temperamentu. Wymiary badane przez Analizę Temperamentów Guilforda-Zimmermana są podatne na wpływy społeczne, a nawet jak pisze Strelau — stanowią niemal wyłącznie produkt oddziaływań społecznych na jednostkę i odnoszą się do treściowych aspektów zachowania, a więc do osobowości (Strelau 1985). W związku z tym metoda ta jest adekwatna do problematyki moich badań.

Wywiad przeprowadzony z badanymi na podstawie kwestionariusza własnej konstrukcji był podstawową techniką przy doborze osób do badanych grup oraz do poznania ich warunków życia, samopoczucia i zachowania się w środowisku. Kryteria doboru osób w podeszłym wieku do badań psychologicznych były następujące: wiek 65-75 lat, pobyt w środowisku domu rodzinnego, domu rencisty, bądź zamieszkiwanie samotne przynajmniej przez pięć lat, zamieszkiwanie w dużym mieście, deklarowanie zadowolenia z warunków swego życia. Populacja badanych wynosiła 180 osób i składała się z trzech grup sześćdziesięcioosobowych. W każdej z nich było 30 kobiet i 30 mężczyzn.

Wymienione kryteria pozwoliły sędziom kompetentnym zaliczyć poszczególnych badanych do grup przebywających w środowiskach o różnym natężeniu stymulacji. Wyodrębniono w ten sposób trzy grupy osób, a mianowicie: mieszkających w środowisku rodzinnym, które według przyjętych kryteriów uznano za najbardziej stymulujące, mieszkających samotnie, a więc w warunkach uznanych za mniej stymulujące, oraz przebywających w najmniej stymulującym domu rencisty.

Porównawcza analiza wyników badań zmierza do wyjaśnienia, czy zachodzą różnice w cechach osobowości badanych Inwentarzem MPI Eysencka oraz Analizą Temperamentów Guilforda-Zimmermana. Okaże się wtedy, jak regulacja stymulacji umożliwi przystosowanie się ludzi starszych do warunków życia zapobiegając złemu samopoczuciu oraz zaburzeniom reaktywności i aktywności.

WYNIKI BADAŃ I ICH INTERPRETACJA

Porównanie wyników badań Inwentarzem Osobowości MPI H. J. Eysencka w grupach porównawczych.

Jak wynika z tabeli, najwyższe wyniki w skali E uzyskały osoby w podeszłym wieku mieszkające w środowisku rodzinnym, nieco niższe grupa osób żyjących samotnie, a najniższe mieszkające w domach rencisty. Porównanie średnich wyników uzyskanych tu przez grupę osób zamieszkujących z rodzinami i grupę osób zamieszkujących w domach rencisty wykazało różnicę na poziomie $Pu 0,1$

Tab. 1. Średnie wyniki uzyskane w Inwentarzu Osobowości MPI Eysencka przez badane grupy w podeszłym wieku mieszkające w różnych środowiskach

Mean results obtained in Personality Inventory MPI by H. J. Eysenck by the studied groups of the aged people living in different environments

	Dom rencisty		Dom rodzinny		Samotni	
	x	s	x	s	x	s
Ekstrawersja	23,933	9,290	26,983	8,256	24,867	9,100
Neurotyzm	29,650	0,022	25,500	7,577	27,683	1,098
Skala kłamstwa	13,967	6,210	13,383	5,678	12,600	5,678

Tab. 2. Średnie wyniki uzyskane w Inwentarzu Osobowości H. J. Eysencka w skali N przez trzy porównywalne grupy osób w podeszłym wieku

Mean results obtained in Personality Inventory MPI by H. J. Eysenck in N scale by the three compared groups of the aged people

	Dom rencisty		Dom rodzinny		Samotni	
	x	s	x	s	x	s
Neurotyzm	29,65	9,022	25,500	7,57	27,68	7,57

Tab. 3. Porównanie średnich wyników w wymiarach, w których wystąpiły różnice istotne statystycznie między grupami osób żyjących w domach rodzinnych i zamieszkujących samotnie badanych Analizą Temperamentów Guilforda-Zimmermana

A comparison of mean results in the dimensions where there were statistically significant differences between the groups of people living in their family homes and those living alone who were investigated by means of Temperament Analysis by Guilford-Zimmerman

	t°	$t_{0,05}$	Istotność różnicy
Rozwaga — lekkomyślność (R)	-4,933	2,001	0,001
Towarzystwo — odosobnienie (S)	-3,322	1,980	0,01
Męskość — kobiecość (M)	2,885	2,001	0,01

Tab. 4. Porównanie średnich wyników uzyskanych na podstawie Analizy Temperamentów Guilforda-Zimmermana w wymiarach, w których wystąpiły różnice istotne statystycznie między grupami osób samotnych i mieszkańców domów rencisty

A comparison of mean results obtained on the basis of Temperament Analysis by Guilford-Zimmerman in the dimensions where there were statistically significant differences between the groups of people living alone and the inhabitants of homes for the aged

	t°	$t_{0,05}$	Istotność różnicy
Ogólna aktywność — brak aktywności (G)	-3,621	1,980	0,001
Towarzystwo — odosobnienie (S)	-2,683	1,980	0,01
Męskość — kobiecość (M)	2,001	3,031	0,01

Tab. 5. Porównanie średnich wyników uzyskanych na podstawie Analizy Temperamentów Guilforda-Zimmermana w wymiarach, w których wystąpiły różnice istotne statystycznie między grupami osób zamieszkujących w rodzinach i w domach rencisty

A comparison of mean results obtained on the basis of Temperament Analysis by Guilford-Zimmerman in the dimensions where there were statistically significant differences between the groups of people living in their family homes and the inhabitants of homes for the aged

	t°	t _{0,05}	Istotność różnicy
Ogólna aktywność — brak aktywności (G)	3,650	2,001	0,001

na korzyść osób zamieszkujących z rodzinami. Nie jest to wprawdzie różnica istotna, jednakże świadczy o dającej się zauważyć tendencji statystycznej. Różnica między średnimi wynikami może być zrozumiała w świetle eysencowskiego opisu typowego ekstrawertyka i introwertyka.

Badacze temperamentu zgodnie zwracają uwagę na fakt istnienia podobieństwa między pojęciem siły układu nerwowego a ekstrawersją — introwersją. Wynika to stąd, że Eysenck uważa za podłoże fizjologiczne ekstrawersji — introwersji tzw. pętlę aktywacyjną: kora — układ siatkowaty (Eysenck 1953). Eysenck, podobnie jak Gray (1964) twierdzi, że im osoba bardziej introwertywna, tym większe jest u niej niespecyficzne bombardowanie kory w jakiegokolwiek sytuacji stymulacyjnej przez wstępujący układ siatkowaty niż w analogicznej sytuacji u ekstrawertyka. Według obu autorów jednostki introwertywne odpowiadają jednostkom o słabym typie układu nerwowego, natomiast jednostki ekstrawertywne odpowiadają jednostkom o silnym typie układu nerwowego. Na podstawie wyników uzyskanych w skali ekstrawersja — introwersja, możemy więc ostrożnie wnioskować o sile układu nerwowego badanych osób (A. Elias 1981). Wskaźnikiem siły układu nerwowego jest reaktywność, która jest cechą organizmu determinującą względnie stałą i charakterystyczną dla jednostki intensywność (wielkość) reakcji.

Mieszkańcy domów rencisty okazali się bardziej skłonni do introspekcji a nawet pesymizmu niż osoby pozostające w środowisku rodzinnym. Są oni mniej aktywni, impulsywni i towarzyscy. Może na to wpływać fakt, że zamieszkują w jedno- lub dwuosobowych pokojach domu rencisty zapewniających spokój, ciszę i ograniczone kontakty społeczne. Kontakty między mieszkańcami domu rencisty mają charakter inny od tych, których doświadczają ludzie starsi żyjący w rodzinach umożliwiających częste i serdeczne kontakty z bliskimi ludźmi, możliwość aktywnego życia i praktycznej działalności, przeżywania wrażeń i zmian, które są nieodłączne od współżycia pokoleń w domu rodzinnym. Kontakty między mieszkańcami domów rencisty mają inny charakter, są zwykle bardziej formalne i powierzchowne, nie wymagają zaangażowania uczuciowego. Osoby z tej grupy zamieszkiwały w domach rencisty wyjątkowo dobrze zorganizowanych. Mogły one w swoich pokojach prowadzić

uporządkowany tryb życia i oddawać się odpowiadającym im spokojnym zajęciom, takim jak lektura, słuchanie radia, oglądanie telewizji, prace ręczne, a nawet twórczość artystyczna i różne hobby, które nie wymagają interakcji z innymi ludźmi. Mieszkańcom domów rencisty odpowiada to, że nie muszą się troszczyć o robienie zakupów, przygotowywanie posiłków, pranie bielizny, remonty i konserwacje mieszkań oraz o inne tego rodzaju obowiązki.

Nieco wyższe wyniki w skali ekstrawersji uzyskane w grupie osób starszych mieszkających z rodzinami mogą wynikać stąd, że środowisko rodzinne stwarza warunki w których trzeba być aktywnym, rozmownym, przyjacielskim i ruchliwym w większym stopniu niż w środowisku domu rencisty. Środowisko zamieszkania w zależności od jego cech stymulacyjnych może zmieniać niektóre właściwości temperamentu (reaktywność i aktywność), chroniąc sam mechanizm fizjologiczny reaktywności przed zmianami (Eliasz 1981). Można przypuszczać, że mamy tutaj do czynienia z tzw. aktywną regulacją stymulacji na poziomie mechanizmu fizjologicznego reaktywności według sprzężenia zwrotnego ujemnego. Bardzo niski poziom stymulacji w domach rencisty może sprawiać, że osoby w nich mieszkające wykazują aktywne zmiany przystosowawcze zmierzające do przywrócenia stanu optimum pobudzenia. Początkowo mogą one występować na poziomie behawioralnym, kiedy podmiot przez podejmowanie zwiększonej aktywności stara się zapewnić sobie stymulację zbliżoną do optymalnej. Jeżeli jednak warunki ubogie w bodźce występują przez zbyt długi okres czasu, pojawiają się niezbędne zmiany przystosowawcze na poziomie fizjologicznym, które prowadzą do zwiększenia wrażliwości na bodźce (M. Zuckerman, R. A. Kolin, L. Price, J. Zoob 1971).

K. Jankowski ze współpracownikami prowadził badania nad przystosowaniem do warunków sytuacji zbyt ubogiej w bodźce. Wykazały one, że zmiany fizjologiczne pod wpływem długotrwałej hospitalizacji osób przewlekle chorych psychicznie wpływają na ich zachowanie pogłębiając zwłaszcza takie objawy, jak apatia i spowolnienie psychomotoryczne. Może tu mieć miejsce między innymi zmiana aktywności mózgu z towarzyszącym jej zmniejszonym metabolizmem (K. Jankowski, L. Grzesiuk, L. Mackiewicz). W kategoriach regulacji stymulacji należałoby tu mówić o tzw. sprzężeniu zwrotnym dodatnim.

Liczba i natężenie bodźców dostarczanych przez środowisko rodzinne może niekiedy przekraczać zapotrzebowanie na stymulację mieszkających w nim ludzi starszych. Jeżeli takie założenie jest słuszne, to wyższe wyniki w skali E u tych osób dadzą się również wyjaśnić przy pomocy aktywnej regulacji stymulacji na poziomie mechanizmu fizjologicznego reaktywności według sprzężenia zwrotnego ujemnego. Może tu więc nastąpić zmniejszenie wrażliwości na bodźce i zmiany zmniejszające wpływ nadmiernej stymulacji na organizm. Próba dokładniejszego wyjaśnienia fizjologii i mechanizmu tego zjawiska przedstawiona została przez Graya (1964). Uzyskane w moich badaniach wyniki świadczą o tym, że osoby zamieszkujące w domach rodzinnych pod wpływem

wysoko stymulującego środowiska dłużej pozostają aktywne i wolniej ulegają introwertyzacji.

Porównanie średnich wyników uzyskanych przez grupy osób żyjących w środowisku rodzinnym albo samotnie nie wykazuje w skali E różnicy istotnej, a nawet tendencji statystycznej. Można było oczekiwać, że różnica w poziomie ekstrawersji w dwóch porównawczych grupach będzie większa, a to z racji różnego natężenia stymulacji, jakiej dostarczają obydwie środowiska.

W środowisku osób mieszkających samotnie występuje o wiele mniej takich czynników stymulujących, jak: systematyczne i częste kontakty społeczne z bliskimi osobami i relacje emocjonalne z nimi, hałasy i zmienność wrażeń i wymagań zewnętrznych, presji i oczekiwań ze strony współmieszkańców, współodpowiedzialność i odpowiedzialność za innych.

Zbliżone do siebie wyniki można wyjaśnić, za autorami zakładającymi, że optimum stymulacji i optimum aktywacji jest nie punktem, lecz pasmem w obrębie którego dana jednostka może sprawnie funkcjonować, że oba środowiska mimo różnic dostarczają takich zakresów pobudzenia, które sprzyjają odpowiedniej aktywacji osób badanych. Dlatego osoby o podobnym poziomie reaktywności mogą funkcjonować w środowiskach o różnym natężeniu stymulacji. Dodatkowym wyjaśnieniem tego faktu w ramach transakcyjnego modelu temperamentu może być zachowanie podmiotu typu *operant* w kategoriach stymulacji zwrotnej, pozwalającej mu na uzupełnienie niedoboru stymulacji, a w razie potrzeby również ją zredukować (Eliasz 1981).

Osoba żyjąca samotnie może podejmować różnego rodzaju zachowania typu *operant*, jak np.: angażować się w pracę społeczną, uczestniczyć w różnych formach życia kulturalnego i towarzyskiego, uprawiać własną twórczość amatorską w różnych dziedzinach lub pasjonować się przygotowaniem estetycznie podanych smacznych posiłków. Różnica uzyskana w skali E przez grupę badanych ze środowiska rodzinnego i przez osoby mieszkające w domu rencisty okazała się bliska istotności. Natomiast między grupą badanych ze środowiska rodzinnego oraz osób samotnych różnicy na poziomie istotnym, a nawet bliskiej istotności nie stwierdzono.

PORÓWNANIE POZIOMU NEUROTYCZNOŚCI W BADANYCH GRUPACH

Przedstawię teraz wyniki badań poziomu neurotyczności badanych, aby zweryfikować hipotezę drugą na podstawie Inwentarza Osobowości Eysencka, który rozumie przez neurotyczność wrodzoną wrażliwość autonomicznego układu nerwowego, polegającą na szczegółowej wrażliwości tego układu u niektórych ludzi. Średnie wyniki badanych grup w skali N przedstawia tabela 2.

Z tabeli wynika, że najwyższe wyniki w skali N uzyskały osoby w podeszłym wieku mieszkające w domu rencisty, niższe zaś osoby mieszkające samotnie,

a najniższe wyniki — osoby przebywające w domach rodzinnych. Średni wynik w skali N mierzony przez zastosowanie Inwentarza Osobowości MPI Eysencka uzyskany przez grupę osób zamieszkałych w domach rencisty okazał się wyższy od średniego wyniku grupy osób mieszkających w środowisku rodzinnym — na poziomie P_u 0,01. Jest to różnica istotna statystycznie. Pozostałe średnie wyniki badań nie różnicują w aspekcie neurotyczności porównywanych grup osób ze środowiska rodzinnego i grupy osób samotnych oraz grupy osób mieszkających samotnie bądź w domu rencisty na poziomie istotnym statystycznie. Neurotyczność stanowi czynnik modyfikujący zapotrzebowanie na stymulację. Wyraża się to w tym, że u osób o wyższym poziomie neurotyczności w związku z generalizacją lęku większa liczba bodźców i przeżyć psychicznych jednostki może stać się bodźcami o większej sile fizjologicznej niż to ma miejsce u osób niezneurotyzowanych.

Mimo że zgodnie z założeniami teoretycznymi ekstrawersja — introwersja i neurotyzm są wymiarami niezależnymi, badania F. H. Farley'a (1969) wykazały, że korelacja między nimi nie jest zerowa, lecz wynosi w różnych badaniach od $-0,15$ do $-0,45$. Oznaczałoby to, że osoby o wyższym poziomie introwersji mają większe skłonności neurotyczne od osób bardziej ekstrawertywnych. Potwierdzałoby się to w wynikach moich badań. Osoby zamieszkujące w środowisku rodzinnym okazały się bardziej ekstrawertywne od mieszkańców domów rencisty (różnica na poziomie bliskim istotności statystycznej), natomiast mieszkańcy domów rencisty, którzy są bardziej introwertywni uzyskali wyższe wyniki w skali N (neurotyczność) od osób żyjących w środowisku rodzinnym na poziomie istotnym statystycznie.

Neurotyzm obniża zapotrzebowanie na stymulację podwyższając aktywację człowieka (Eliasz 1974). Zmiana ta polega na zmniejszeniu dynamiki zachowań typu *operant* i w efekcie na ograniczeniu stymulacji. Stwierdzona różnica na poziomie istotnym statystycznie w średnich wynikach grup osób w podeszłym wieku spowodowana jest także warunkami środowiskowymi dostarczającymi stymulację o różnym natężeniu. Osoby zamieszkujące w domach rencisty, a więc w środowisku ubogim w bodźce, zwiększają poziom stymulacji stosując regulację aktywną, co w konsekwencji doprowadza do zwiększenia wrażliwości (w tym przypadku wyższe N).

WYNIKI UZYSKANE W KWESTIONARIUSZU ANALIZA TEMPERAMENTÓW GUILFORDA-ZIMMERMANA

Porównano parami między sobą średnie wyniki uzyskane przez grupy osób ze środowiska domów rodzinnych, domów rencisty i mieszkających samotnie.

Różnice na poziomie istotnym statystycznie stwierdzono w następujących czterech wymiarach: ogólna aktywność — brak aktywności (G), rozwaga

— lekkomyślność (R), towarzyskość — odosobnienie (S), męskość — kobiecość (M).

Z tabeli 3 wynika, że zgodnie z transakcyjnym modelem temperamentu można przypuszczać, iż mamy tu do czynienia z modyfikacją natężenia wymiaru osobowości R, w celu zachowania optimum stymulacji. Osoby żyjące od co najmniej pięciu lat w wysoko stymulującym środowisku domu rodzinnego są więc — zgodnie z opisem bieguna ujemnego Skali Guilforda-Zimmermana — bardziej bezpośrednie, impulsywne, a nawet lekkomyślne od osób mieszkających samotnie; te natomiast są bardziej rozważne w działaniu, wytrwałe, charakteryzuje je wyższa samokontrola niż mieszkańców domów rodzinnych.

Podejmowanie przez osoby mieszkające samotnie różnych form aktywności takich, jak życie towarzyskie, prowadzenie domu itp. umożliwia pożądany dla nich prawidłowy bilans stymulacji. Jest to tzw. regulacja typu *operant*. Podobnie zinterpretować można wyższy od osób ze środowiska rodzinnego wynik uzyskany przez osoby zamieszkujące samotnie w skali S (P_u 0,01). Osoby samotne prowadzą więc bogatsze życie towarzyskie poza domem, częściej angażują się w działalność społeczną, spotykają się z rówieśnikami w klubie czy na spacerach. Chociaż ludzie starsi ze środowiska rodzinnego więcej czasu spędzają z innymi ludźmi, którymi są współmałżonek, dzieci, wnuki, to w skali S uzyskali wynik niższy. Wynika to stąd, że uwzględnia ona inny niż rodzinny typ aktywności społecznej, na który mieszkańcy domów rodzinnych nie mają czasu i energii.

Różnica istotna statystycznie wystąpiła między osobami mieszkającymi samotnie i z rodzinami również w skali M, przy czym wyższe wyniki uzyskiwały osoby mieszkające w rodzinie (P_u 0,01). Oznacza to, że osoby samotne chętniej angażują się w aktywność, którą Guilford zalicza do kobiecej, związaną z prowadzeniem gospodarstwa domowego. Osoby te bardziej skoncentrowane są na sobie, na własnej powierzchowności i zgodnie z treścią skali są mniej opanowane od mieszkańców domu rodzinnego. Większa koncentracja na sobie i na własnej powierzchowności i mniejsze opanowanie są dla nich źródłem dodatkowej stymulacji. Zgodnie z transakcyjnym modelem temperamentu możliwa jest nie tylko zmiana zachowań, ale również natężenia cech osobowości, uwarunkowana stopniem zaspokojenia potrzeby stymulacji podmiotu przez dane środowisko. Wygląda na to, że wyższy poziom natężenia wymiaru R spełnia tutaj funkcję utrzymania optimum aktywacji u osób starszych zamieszkujących samotnie. Środowisko zamieszkiwania samotnego dostarcza mniejszej liczby stymulacji niż dom rodzinny, poziom ekstrawersji (na podstawie którego wnioskujemy o poziomie reaktywności) nie różnicuje obu grup. Wyższa samokontrola sprawia więc, że ludzie samotni są bardziej wrażliwi na ocenę swoich zachowań przez siebie i innych ludzi oraz na sukcesy wynikające z wytrwałego dążenia do celu, co ułatwia adaptację do poziomu stymulacji ich środowiska zamieszkania. Okazuje się więc, że ludzie starsi mieszkając w środo-

wisku o mniejszej niż u mieszkańców domów rodzinnych natężeniu stymulacji mogą osiągnąć optimum aktywacji.

Przy porównywaniu średnich wyników uzyskanych przez mieszkańców domów rencisty i osoby stare żyjące samotnie, wystąpiły różnice istotne statystycznie, w następujących skalach: ogólna aktywność — brak aktywności (G), rozważa — lekkomyślność (R), męskość — kobiecość (M).

Osoby zamieszkujące samotnie cechuje większa energia, witalność, aktywność, szybsze tempo działania niż mieszkańców domów rencisty, którzy są mniej ruchliwi, łatwiej się męczą i trudniej jest im działać pod presją czasu. Środowisko domu rencisty zapewnia uregulowany tryb życia, a podstawowe potrzeby życiowe mieszkańców zaspokajane są w sposób instytucjonalny nie wymagający od nich większego wysiłku i zaangażowania. Przebywanie przez długi czas w określonych warunkach sprzyja niewątpliwie kształtowaniu się pewnych typów zachowania i cech osobowości (Strelau 1976). Badani zamieszkujący samotnie zmuszeni są przez warunki życia do większej aktywności niż mieszkańcy domów rencisty i stąd uzyskiwane przez nich wyższe wyniki w skali C.

Między mieszkańcami domów rencisty i osobami samotnymi wystąpiła też różnica na poziomie istotnym statystycznie w skali S. Zamieszkujący samotnie ludzie starsi częściej odczuwają potrzebę spotykania się z innymi ludźmi, częściej tęsknią za towarzystwem niż mieszkańcy domów rencisty, którzy ustawicznie skazani są na przebywanie w towarzystwie współmieszkańców. Być może, mieszkańcy domów rencisty uzyskują dodatkową stymulację przeżywając intensywnie wspomnienia czy marzenia, co sugerowałyby niektóre ich wypowiedzi zawarte w wywiadach. Jednakże, dokładniejsze wyjaśnienie sposobu regulowania stymulacji zapewniającej badanym optimum aktywacji wymaga dalszych badań.

Następnym wymiarem różnicującym na poziomie istotnym statystycznie grupy osób zamieszkujących samotnie i w domach rencisty jest wymiar M (męskość — kobiecość), przy czym wyższy wynik uzyskały osoby mieszkające w domach rencisty. Charakteryzuje je więc większa odwaga i opanowanie niż osoby samotne ($P_u 0,01$). Większe nasilenie tego wymiaru u mieszkańców domu rencisty może wynikać ze specyfiki środowiska, które sprzyja osiągnięciu wysokich wyników w skali M, nie dając możliwości kształtowania się aktywności typowo kobiecej. Środowisko zamieszkiwania samotnego nie tylko daje tę możliwość, ale wręcz jej wymaga.

Przy porównywaniu średnich wyników uzyskanych przez mieszkańców domów rencisty i domów rodzinnych wystąpiła różnica istotna statystycznie w skali G (ogólna aktywność — brak aktywności) Analizy Temperamentów Guilforda-Zimmermana.

Wynik ten potwierdza, że bliska istotności różnica między opisywanymi grupami w skali E Inwentarza Osobowości Eysencka ($P_u 0,1$) nie jest przypadkowa. Wzmocnia to prawdopodobieństwo prawdziwości interpretacji, że u ba-

danych osób z obu grup mamy do czynienia z aktywną regulacją stymulacji według sprzężenia zwrotnego ujemnego. Jednakże wyższy wynik w skali G u mieszkańców domów rodzinnych wynika zapewne nie tylko z dążenia do osiągnięcia optymalnego poziomu pobudzenia, lecz także kształtowały go takie czynniki, jak: oczekiwania osób znaczących dla badanych, zainteresowania określonymi formami aktywności czy własne korzyści (Strelau 1976).

Uzyskane wyniki pozwoliły na zweryfikowanie hipotez i udzielenie odpowiedzi na główny problem badań wyjaśniając, jakie cechy osobowości różnicują ludzi w podeszłym wieku żyjących w trzech środowiskach: w domu rodzinnym, samotnie i w domu rencisty. Przyjęto, że różnice między grupami, które ujawniają się w badanych cechach osobowości świadczą o specyficznym oddziaływaniu na ludzi w podeszłym wieku stymulacyjnych i psychospołecznych warunków środowiskowych. Różnice w natężeniu wymiarów osobowości u osób zamieszkujących w poszczególnych środowiskach interpretowano jako konsekwencje regulowania stymulacji i dążenia do uzyskania optimum aktywacji. Stwierdzono, że u badanych osób w podeszłym wieku ma miejsce tzw. aktywna regulacja stymulacji według sprzężenia zwrotnego ujemnego umożliwiającą adaptację do warunków życia.

Na podstawie uzyskanych wyników badań można przypuszczać, że osoby zamieszkujące od co najmniej 5 lat w wysoko stymulującym środowisku rodzinnym stały się mniej reaktywne, natomiast osoby zamieszkujące w bardzo mało stymulującym środowisku domu rencisty stały się bardziej reaktywne. Oznacza to, że długie przebywanie w silnie stymulującym środowisku może wpływać na podwyższenie progu wrażliwości na bodźce, a co za tym idzie na bardziej adekwatne reakcje na mocniejsze bodźce. Osoby te są odporniejsze na sytuacje stresowe, charakteryzują się dużą energicznością zachowania i inicjatywą w kształtowaniu swojego środowiska. Owa aktywność sprzyja zapewnieniu im optimum stymulacji. Tego typu regulacja może być z powodzeniem wykorzystywana w procesie psychoterapii i w poradnictwie gerontologicznym, co potwierdzają kilkuletnie doświadczenia autora.

Należy jednak pamiętać, że istnieje granica możliwości pozytywnego przystosowania się do wysoko stymulacyjnych warunków środowiskowych. Jeżeli różnica między stymulacją pożądaną a dostarczaną przez środowisko jest zbyt duża (ważny jest również czynnik czasowy), pojawia się u człowieka tzw. regulacja bierna (Jankowski, Grzesiuk, Markiewicz). Polega ona na tym, że na miejsce wcześniej opisywanych mechanizmów zmniejszenia wrażliwości przy wzroście liczby i siły bodźców, pojawia się przy większej stymulacji coraz większa reaktywność, co nieuchronnie prowadzi do dezorganizacji zachowania, a w skrajnych przypadkach może spowodować zaburzenia psychiczne lub je pogłębić.

W przypadku bardzo niskiego poziomu stymulacji wystąpiło pozytywne przystosowanie ludzi starszych do warunków życia przez zwiększenie wrażli-

wości na bodźce (dom rencisty). Jednakże, gdyby ilość bodźców była zbyt mała, również tutaj wystąpiłaby regulacja bierna przejawiająca się w zmniejszeniu wrażliwości na i tak zbyt niski poziom stymulacji.

WNIOSKI

1. U ludzi w podeszłym wieku występują mechanizmy umożliwiające adaptację do warunków stymulacyjnych środowiska.

2. Wysoko stymulujące środowisko rodzinne rozwija pożądane z punktu widzenia zdrowia psychicznego cechy temperamentu i osobowości badanych ludzi w podeszłym wieku.

3. Środowisko o bardzo niskim poziomie stymulacji (w badaniach dom rencisty, a prawdopodobnie niekiedy także szpital) doprowadza do nasilenia się introwersji, wycofywania się z aktywności oraz nasilenia neurotyczności.

4. Wyniki badań nad wpływem stymulacyjnych aspektów środowiska na ludzi starszych mogą być przydatne dla profilaktyki i terapii zarówno medycznej, jak i psychologicznej.

5. Wydaje się, że nowe ujęcie przedstawionych w artykule aspektów problematyki ludzi w podeszłym wieku pozwalające na pełniejsze rozumienie dynamiki i uwarunkowań ich funkcjonowania w środowisku zamieszkania, może być z powodzeniem wykorzystane w poradnictwie gerontologicznym w terapii i w planowaniu polityki socjalnej, dotyczącej populacji tych osób.

BIBLIOGRAFIA

- Böcher W., Heemskork J. J., Marx H. W., *Rehabilitationsmöglichkeiten alterender Menschen*. Band 3. Bundesminister für Jugend, Familie und Gesundheit, Godesberg 1973.
- Eliasz A., *Temperament a system regulacji stymulacji*, Warszawa 1981.
- Eliasz A., *Temperament a osobowość*, Wrocław 1974.
- Eysenck H. J., *Opis i pomiar osobowości* [w:] „Psychologia wychowawcza” 1960 nr 3.
- Eysenck H. J., *The Structure of Human Personality*, New York, 1953.
- Farley F. H., On the independence of extraversion and neurotic of Clin. Psychol. 1969, vol. 23.
- Gray J. A., *Pavlov's Typology*, Oxford 1964.
- Guilford J. P., Zimmerman W. A., *Fourteen dimensions of temperament*, Psychol. Monograf. 1956, nr 70.
- Jankowski K., Grzesiuk L., Markiewicz L., *Psychophysiological altereffects of prolonged stay in psychiatric hospital*, State Sanatorium of Nervous Diseases.
- Piotrowski J., *Miejsce człowieka starego w rodzinie i społeczeństwie*, Warszawa 1973.
- Strelau J., *Temperament i typ układu nerwowego*, Warszawa 1969.
- Strelau J., *Temperament osobowość, działanie*, Warszawa 1985.
- Strelau J., *Temperament* [w:] T. Tomaszewski, *Psychologia*, Warszawa 1976, s. 700.
- Zuckerman M., Kolin R. A., Price L., Zoob J., *Development of sensation seeking scale*, Journal of Consulting and Clinical Psychology, 1971, 36, 1.

SUMMARY

The studies presented in the paper are meant to solve the problem concerning personality features which differentiate the aged people living in three different environments namely, at their family home, alone and at a home for the aged. Differences in stimulation intensity and in psycho-social conditions provided the criteria for choosing the environments. The results obtained in such a way were statistically analyzed and interpreted within the framework of a transaction model of temperament according to A. Elias. Sixty persons from each environment were studied at the age between 65 and 75 who had lived in a given environment for at least 5 years. The following methods were used in the studies: Temperament Analysis by Guilford-Zimmerman, Personality Inventory by H. J. Eysenck and an interview by the author of the present paper. They found out differences in the reactivity level of the investigated persons who remained in different environments, statistically significant differences in N scale of Personality Inventory by H. J. Eysenck between the inhabitants of most stimulating family environment and least stimulating home for the aged. The differences in the intensity of four personality dimensions measured by Temperament Analysis, namely G, R, S and M were interpreted as consequences of stimulation regulation and ambition to achieve the optimum activity. The studied aged persons showed so-called active regulation of stimulation according to a negative reverse feedback. It makes adaptation to the new living conditions possible in particular environments.

